

K I N C S E S T Á R

519 610

FÖLDBIRTOKPOLITIKA

IRTA

KERÉK MIHÁLY

a Magyar Gazdaszövetség titkára

MTA
KIK

BUDAPEST, 1934

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113318

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA

Növedéknapló

1934. 1103.

A Magyar Szemle Társaság tulajdonában levő
„Old Kenntonian Style” anyadúccokkal szedte és nyomta
a Tipográfiai Műintézet, Budapest, V. Báthory-utca 18

FÖLDBIRTOKPOLITIKA

BEVEZETÉS

A földbirtokpolitika a föld és az ember viszonyába az államhatalom beavatkozását jelenti. Mint tudomány a mezőgazdasági termelés, értékesítés, hitel és szociálpolitikával együtt az agrárpolitika körébe tartozik.

A föld, mint az állam integráns alkotórésze, különleges megítélésben részesült a legkülönbözőbb irányu politikai és gazdasági rendszerekben. Véres háborúk és évtizedekig tartó hadjáratok folytak földterületek birtokáért oly időkben is, amikor pedig az ember, mint munkaerő, becsesebb volt a közgazdasági értelemben vett földbirtoknál. Az ellentmondást megmagyarázza az, hogy a föld hatalmat jelentett magánemberre és nemzetre nézve egyaránt, főleg kezdetlegesebb viszonyok között, amikor a földnek, mint termelési tényezőnek jelentősége is jobban kidomborodott, mint később, a kapitalizmus korában. Mózes agrár-alkotmányától a bolsevizmusig széles és változatos skáláját ismerjük a föld megkülönböztetett értékelésének. A történelem tanulsága szerint minél erősebb volt valamely korban a nacionalizmus, annál mélyebben gyökerezett a föld és a földhöz kötött magasabbrendű értékek megbecsülése.

Nyilvánvaló, hogy a különböző politikai és közgazdasági rendszerek eltérő értékítélete a nemzet fejlődésének irányvonalát kijelölő törvényekben és intézményekben jut elsősorban kifejezésre. Egészen más berendezkedést involvál tehát az a közfelfogás, mely a földet csupán vagy túlnyomólag termelési tényezőnek tekinti (liberalizmus), mint az az irányzat, mely mindenekelőtt fontos nemzeti, társadalompolitikai és szociális célok hordozóját látja benne.

Sok tapasztalati érvet lehetne felhozni ez utóbbi felfogás igazolására. Emellett bizonyít az a történelmi tény is, hogy — talán a liberalizmus fénykorát leszámítva, — a földkérdés megkülönböztetett feladatát jelentette minden idők nemzetpolitikájának. Az állam területét alkotó földnek ugyan mindig megvolt és ma is megvan a maga öncélúsága, melynek védelme közérdekből gyakran erős állami beavatkozást tett szükségessé, bennünket ezúttal mégis kevésbé ez, mint inkább az államnak, mint közhatalomnak a magatartása érdekel a föld és a földhöz kötött társadalmi osztályok viszonyában jelentkező érdekekkel szemben. Ez a magatartás megnyilatkozhat negatív és pozitív irányban. Az előbbi korántsem a be nem avatkozás elvének érvényesülését jelenti. Sőt olyan intézkedéseket foglal magában, amelyek közvetve vagy közvetlenül messzemenő befolyást gyakorolhatnak a birtokviszonyok rendjére. Nem kell külföldre menni példáulért: Magyarország gazdaságtörténelmének a kiegyezést követő fél évszázada a negatív irányu birtokpolitika klasszikus korszaka volt. A gazdasági liberalizmus elvének maradéktalan érvényesítése a földbirtokot is érintő pénzgazdaságban, az adórendszerben, az örökösödési jogban, az árúk forgalmában, a munkaviszonyban stb., nem maradt hatás nélkül a föld és a földművelő társadalom kapcsolatára

sem, annyira, hogy pár évtized alatt elpusztult a történelmi magyar középosztály, proletarizálódott a kisgazdatársadalom, örökös nvugtalanságban élő, túldimenzionált, nincstelen agrár-munkásosztály képződött, évenként százezer ember vándorolt ki az országból, hogy csak a legfőbb eredményeket említsük. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy semmiféle birtokpolitika nem lett volna egymagában az a csodaszer, amely ezeket a nemzeti katasztrófával felérő fejleményeket meg tudta volna akadályozni, más, egyidejűleg végrehajtott szerves agrárpolitikai (a hitel, termelés, értékesítés és szociálpolitika területeire kiterjedő) intézkedések nélkül.

Bennünket a pozitív birtokpolitika, vagyis az állam tevőleges beavatkozása érdekel. Felmerül azonban az a kérdés: szükség van-e arra, hogy a közhatalom erőszakosan belenyuljon a birtokviszonyok rendjébe, nem volna-e helyesebb, ha az állam semleges magatartást tanusítana és a természetes evolúcióra bízna a birtokviszonyok alakulását. Kétségtelenül akkor, ha ideális állapotokkal számolhatnánk a közgazdasági életben és nemzetközi viszonylatban is. A mai helyzet azonban minden, csak nem ideális. A föld, mint a nemzeti állam létének alaptényezője, az államhatalom legféltettebb kincse, így természetes, ha annak megoszlására és birtoklására messzemenő ingerenciát gyakorol. De ettől eltekintve, a be nem avatkozás akkor lenne indokoltabb, ha a termelési ágak között fennállana az egyenlő verseny lehetősége. Ez — legalább nálunk — teljesen hiányzik. Közgazdasági intézményeink, törvényalkotásaink, köz- és magánéletünk egész berendezkedése az agrárérdekek szempontjából nem fejlődött harmonikusan úgy, hogy a különbségek kiküszöbölése, vagyis az egyenlő indulás feltételeinek megteremtése már eleve állami beavat-

kozást tesz szükségessé. Az állam passzív magatartása mellett az összhang, még ha pillanatnyilag fennállana is, előbb-utóbb okvetlenül megbomlik, egyszerűen azért, mert az agrárfejlődés egészen más törvényeknek van alávetve, más légkört kíván és nem bírja, különösen a föld forgalmát illetőleg, a szabadversenyt és annak intézményeit, amelyek teljesen idegenek számára. A birtokviszonyoknak a természetes evolúció során kialakult rendje tehát különleges intézmények és rendszabályok (földbirtokpolitika) nélkül felborul és olyan aberrációkra vezethet, amelyek nem csupán a hivatásos földművelő osztályok boldogulását veszélyeztetik, hanem sérelmesek az egyetemes nemzeti érdekekre is.

A birtokpolitika mindig az uralkodó politikai és gazdasági rendszerek szellemét tükrözi vissza. A szabadelvű iránynak is volt és van birtokpolitikai programja: ideálja a birtokforgalom teljes szabadsága, ezért követeli a régi, feudálisnak tartott megkötöttségek (hitbizományok, holtkéz stb.) eltörlését, nyilván még ma is abban a feltevésben, hogy a szabadverseny érvényesülése ezen a téren is a legérdemesebbek szelekciójára vezet. A szociáldemokrácia birtokpolitikai felfogása nem egységes: az orthodox szocialisták Marx nyomán halálra ítélték a kiscgazdát s a fejlődést a könnyebben kisajátítható és szocializálható nagyüzem térfoglalása irányában keresik (bolsevizmus). A szocialisták nagy többsége azonban — nyilván taktikai okokból — radikális birtokreformer és minden nagyüzem felosztását követeli. Korunk uralkodó nacionalizmusa egészen az államhatalom tevékenységi körébe utalja a birtokviszonyok alakulásának irányítását és felügyeletét. A háború utáni agrárreformok már mind ennek az elvnek jegyében fogantak.

A FÖLDBIRTOKPOLITIKA IRÁNYELVEI

Amint a köztudatban az agrárpolitikát gyakran egyenlőnek tartják a földbirtokpolitikával, viszont ez alatt csupán a birtokkategóriák arányának megváltoztatására irányuló állami beavatkozást vagy röviden földreformot értenek. Az igaz, hogy nálunk ezt a közfelfogást éppen a háború utáni földbirtokpolitika támasztotta alá a mechanikus birtokreformmal, mely tényleg nem volt egyéb egyszerű földosztásnál. Már pedig a birtokpolitika a föld és a földet művelő társadalmi rétegek viszonyának szabályozására irányuló, szervesen összefüggő intézkedések komplexuma, melynek csak egyik komponense a birtokmegosztás irányítása. Sőt ez nem is nélkülözhetetlen alkotóeleme a birtokpolitikának, amely olyan országban, ahol a birtokviszonyok rendezettek, csupán a birtokkategóriák kialakult és egészségesnek bizonyult rendjének fentartására, illetve a népesség és a közgazdasági élet fejlődése által parancsolt változtatások végrehajtására szorítkozhatik.

A birtokpolitikában három vezető elvnek kell érvényesülni, ezek: a magasabb nemzeti érdek, a birtokviszonyok állandóságának biztosítása és a közgazdasági szempont.

Már az előbbieken érintettük a földkérdésnek a nemzet sorsával való szoros összefüggését. Nem kell túlzott sovinizmus ahhoz, hogy ennek jelentőségét nálunk mindenki átérezze. „Akié a föld azé az ország,” sokszorosan elcsépelet igazság, amely azonban ma az új nacionalizmus hajnalán új tartalmat nyert. Csak az a birtokpolitika szolgálja a nemzet ügyét, mely éberrel ügyel arra, hogy az állam területét alkotó föld olyan elemek birtokába kerüljön és maradjon meg, akik azzal a földdel származásuknál és hivatá-

suknál fogva összeforrottnak érzik magukat és annak a nemzetnek, amelyhez tartoznak, hű és megbízható tagjai. A földhöz tehát nem lehet mindenkinek joga és nem mindegy az, hogy „ki fizeti utána az adót, csak fizesse”.

A háború után végrehajtott európai birtokreformok általában magukon viselik a nemzeti gondolat bélyegét. A balti államok és a monarchia utódállamai szinte türelmetlen erőszakossággal alkalmazták a kisajátítás, elkobzás és a jogfosztás eszközét azokkal szemben, akiket idegeneknek és nemzeti aspirációikra nézve veszedelmeseknek tartottak. Magyarország nem követte ezeket a népeket a sikamlós úton és nem tett különbséget a nemzet fiai között a nagyon mérsékelt, óvatos és a magántulajdon elvén felépített földreformtörvény alkalmazásában. Sőt addig sem ment el, ameddig a nemzeti birtokpolitikának el kellett volna menni. Közel 100.000 kat. hold területet foglalnak el a külföldön élő idegen állampolgárok birtokai, — túlnyomórésztben mammut hitbizományok, — olyan vidékeken, ahol legnagyobb a földinség és ennek következtében legerősebb a terjeszkedésében gátolt agrár lakosság elvándorlása. A nemzeti birtokpolitika célkitűzéseivel ezeknek a magyarsággal szemben minden vonatkozásban idegen érdekeket szolgáló, népességi és szociális szempontból is exponált helyen fekvő nagyüzemeknek fentartása össze nem egyeztethető.

A birtokpolitikáról nem mondhat le egyetlen nemzeti állam sem, amely meg akarja állni a helyét a népek nagy versengésében. A gyakran még agrárius körökben is hangoztatott természetes evolúció nem mindig a nemzeti érdekek síkján mozog. Ez különben elég veszedelmes jelszó, mert nagyon alkalmas arra, hogy merőben helytelen értelmezést adjon a földkérdés lényegének. Egy ország, amely

olyan nagy árat fizetett a „természetes fejlődés” elvéért, mint az integer Magyarország, több áldozatot nem hozhat semmiféle divatos, vagy pláne idejét mult jelszavak kedvéért. Amennyire helytelen a fejlődés törvényének ok nélkül való erőszakos megakasztása, épp olyan hiba volna egyedül a természetes evolúció folyamára bízni legféltebb kincsünk: a magyar föld sorsát még akkor is, ha nem bizonyosodott volna be ezerszer, hogy ez a szabadjára engedett fejlődés nemzeti, társadalmi és szociális szempontból nem mindig a legkívánatosabb elemek térfoglalását eredményezi.

A magyar földbirtokpolitika, úgy látszik, arra a helyes útra tér, hogy minden, árverésen vagy szabadkézből forgalomba kerülő földet érdemes magyar földművelő családok birtokába akar juttatni. Valóban ez a *conditio sine qua non*-ja minden egészséges nemzeti birtokpolitikának.

Ezzel a vezető elvvel kell összhangba hozni a birtokpolitika másik főszempontját, mely a birtokviszonyok állandóságának biztosításában jelölhető meg. A föld, mint objektum, de mint termelési tényező is, természeti törvényeknek van alávetve. Lényegileg különbözik minden más „jóságtól” abban, hogy helyéből el nem mozdítható, meg nem nagyobbítható s el nem pusztítható. Ebből következik, hogy a földbirtok „forgalma” is egészen más elbírálás alá esik, mint a kereskedelem tárgyát képező áruk. A liberalizmus pusztító hatása a földnek ezekhez a különleges sajátosságaihoz asszimilálódott társadalmi osztályokra éppen abból a felfogásból eredt, mely a középkori kötöttségéből felszabadult földbirtokot ugyanolyan árunak tekintette, mint a gyári portékát és szinte semmi megkülönböztetést nem tett az ingó javak forgalmára alkotott törvényeknek és intézményeknek a földbirtokra való alkalmazását illetően. Egyetlen kivételt nálunk

a minden téren érvényesülő gazdasági és politikai liberalizmus ellenében a hitbizományi rendszer jelentette, amely ugyan egyoldalú osztályérdekekből, de mégis jelentékeny területeket konzervált és mentett meg a nem kívánatos mobilizációtól.

A birtokpolitika egyik legfontosabb feladata, hogy a nemzeti érdekek szem előtt tartásával, összhangot teremtsen a földbirtoknak természeti törvényeken alapuló sajátosságai és a közgazdasági élet követelményei között. Vagyis ez azt jelenti, hogy erősen korlátozni kell a földbirtok mobilizációját, mihelyt az a szociális és nemzeti birtokpolitika eszményének megfelelő rétegek birtokában van, azonban a termelés szempontjából kívánatos szelekció lehetőségének fentartásával. Ma már több állam birtokpolitikája olyan intézményeket teremtett, amelyek a mezőgazdasági termelésre és a szociális viszonyokra egyaránt káros gyakori birtokváltásnak korlátokat szabnak és életképes állandó kisbirtokos társadalom fentartására törekednek.

Ezek az intézkedések nem csupán a birtokforgalom korlátozására szorítkoznak, hanem gondoskodnak a birtokot élők között vagy örökösödés esetén fenyegető szétporlás megakadályozásáról (parcellamínimum), az üzemegység fentartásáról (birtokmínimum), valamint a túlzott megterhelés következtében a kiscgazdacsalád egzisztenciáját veszélyeztető eladósodással szemben is. Különbözőképpen nevezik az erre szolgáló intézményeket (paraszt hitbizomány, családi birtok stb.). Délnémetországban és Ausztria egyes vidékein (Tirol, Karinthia) már évszázados szokás, Keletporoszországban a járadék birtokra alkalmazták, Svájcban, Csehországban, Franciaországban törvény szabályozza, de valamilyen formában ismerik Norvégiában, Dániában, Angliában, Romániában, sőt Ja-

pánban is a törzsöröklési rendszert, mely a családi birtokot a feldarabolástól, a kisgazdát pedig az elproletarizálódástól menti meg. Kis családi ingatlant (házat, földet) nemcsak a földarabolástól, hanem az elidegenítéstől is védő intézmény: az otthonmentés (homestead) az Amerikai Egyesült Államokban is feltalálható. Napjainkban alkotta meg a nemzeti szocialista kormány az egész Németországra kiterjedő Reichserbhofgesetz-ben a paraszt hitbizomány intézményét, mely voltaképpen a korábbi porosz törvénynek lényegesen módosított változata. Célja az, hogy minden 125 hektárnál nem nagyobb — kivételesen ennél is nagyobb — olyan családi birtokot, amelynek tulajdonosa, a Bauer (megkülönböztetésül a többi, a törvény alá nem tartozó „Landwirt”-el szemben) a törvényben előírt faji és tradicionális követelményeknek, a „Staat von Blut und Boden” eszményének megfelel, állagában fentartson a parasztcsalád tulajdonában. Ezért az Erbhof-ra kimondja a kötelező törzsöröklést a korábbi fakultatív rendszerrel szemben. Az elidegenítést, megterhelést, végrehajtást és felosztást illetőleg pedig a tilalommal egyenértékű korlátozásokat léptet életbe a család konzerválása és a parasztgazdaság egységének fentartása érdekében.

Hazánkban a legújabb időkig nem volt olyan jogintézmény, amely a családi birtok védelmét lehetővé tette volna. A földreform törvény az első, mely bevezette jogrendszerünkbe a családi otthont védő rendelkezéseket. Az olyan családi birtokot, mely nem nagyobb „egy népes családnak szokásos, illő eltartására elegendő jövedelemnek gondos művelés mellett legfeljebb háromszorosát nyújtó birtoknál,” különleges védelem alá helyezi, mely abban áll, hogy az ilyen birtokot csak az O. F. B. hozzájárulásával lehet

megterhelni, egészben vagy részben elidegeníteni, bérbe adni, használatát vagy haszonélvezetét másnak átengedni, továbbá az ilyen birtokra végrehajtás sem vezethető. Lehet egyszerű családi birtok, melynek öröklésére a törvényes öröklés szabályai az irányadók, vagy osztatlan családi birtok (ha ennek nyilvánítását a tulajdonos kéri), amikor is a családi birtok, mint osztatlan egész száll egy örökösre. Ez a jogintézmény azonban nálunk egváltalában nem ment át az életbe. Oka az, hogy népünk előtt egyrészt ismeretlenek maradtak a törvény idevágó rendelkezései, másrészt ezek a magyar paraszt individualizmusához meglehetősen idegenek is. Nálunk még a németlakta vidékeken is ritka az olyan öröklési szokás, amely a birtok osztatlan átszármaztatásának, vagyis a törzsöröklésnek határozott nyomait mutatná. A földbirtok sajátos jellegével annyira össze nem férő reálosztásu örökösödési rendünk általában úgy beidegződött népünk lelkébe, hogy a földbirtokreform-törvénynek a családi birtokot védő fakultatív rendelkezéseitől még kellő megismerés esetén sem várhattunk volna sok eredményt. Obligatórius szabályok szükségesek, éppúgy mint a vitézi teleknél, mely az egyetlen intézmény Magyarországon, amely a családi birtokot védő kötelező rendelkezések alá esik. A mezőgazdasági népesség terjeszkedését lehetővé tevő intézményes földbirtokpolitika esetén megfelelő alkalom kínálkoznék, elsősorban az új telepés gazdaságokra kiterjedőleg, a családi birtok intézményének népszerűsítésére.

Nem elegendő azonban a nemzeti szempontból kifogástalan elemek kezébe juttatni a különböző jogintézményekkel körülbástyázott földet. Ügyelni kell arra is, hogy a közigazdasági érdek se szenvedjen csorbát. Vagyis az új birtokosok gazdálkodásának eredménye ne maradjon mögötte a szétbontott na-

gyobb üzemekének. Természetesen a termelés átmeneti visszaesése elkerülhetetlen, de viszont nem menthető pl. az a közgazdasági kár, ami a földbirtokreform következtében érte a nemzeti termelést. Ez nem a földhöz juttatottak hibája, hanem az egyoldalú birtokpolitikáé, mely nem teremtette meg az új birtokok boldogulásának feltételeit.

A tudomány már régen kimutatta, hogy a kisgazdaság üzemi szempontból nemcsak egyenrangú a nagyüzemmel, hanem sok tekintetben túlszárnyalja azt. Az organikus birtokpolitika által teremtett életképes családi gazdaságok kellő szövetkezeti szervezetség mellett a nemzeti termelésnek legalább annyira értékes tényezői lehetnek, mint a legjobban vezetett nagyüzemek. Sőt azáltal, hogy a kisüzem termelése és fogyasztása majdnem egyensúlyban van, tehát a rentabilitás követelménye nála inkább háttérbe szorulhat, ennél fogva sokkal biztosabb bázisa a nemzeti termelésnek, mint a nagyüzem, különösen a mezőgazdaságra nézve dekonjunkturális időkben. Különben is a kapitalisztikus jövedelmezőségi elvnek a mezőgazdasági termelésben való merev alkalmazása helytelen és szükségképpen visszahatással jár a föld és a földművelő ember viszonyára. A természeti törvények uralmával nehezen fér össze a mobil tőke üzletszerűsége. A föld a hozzá asszimilálódott aprólékos emberi munkát jutalmazza meg elsősorban. Ez a bensőséges kapcsolat csak paraszt-üzemben fejlődhet ki, ahol a föld nem csupán termelési tényező s még kevésbé nyereszkeedésre alkalmas tőkebefektetés, hanem megélhetést nyújtó munkaalkalom egy család számára. Ezeket a szempontokat sohasem szabad figyelmen kívül hagyni a kisbirtok üzemgazdasági megítélésénél sem.

Ha már a kisüzem közgazdasági szerepénél tartunk, röviden meg kell emlékeznünk arról a ma még

gyakran vitatott kérdésről, hogy — félretéve az egészséges birtokmegoszláshoz fűződő magasabb érdekek szempontját, — nem volna-e célravezetőbb, illetve előbbrevaló teendő a birtokviszonyok mai rendjének nagy áldozattal járó megbolygatása helyett, a mezőgazdasági termelésből kiszorult tömegeket más foglalkozási ágban elhelyezni, annál is inkább, mert a százhoz közeledő népsűrűséggel fokozott arányban növekvő szociális probléma immár túlnő a mi viszonyaink között lehetséges birtokpolitika akciósugarán. Ez a felfogás az ország fokozottabb industrializálását ajánlja, mely lehetővé tenné mezőgazdasági munkapiac tehermentesítése útján az agrárproletariátus számára kedvezőbb munkafeltételek biztosítását.

Ha a fokozottabb iparosodás szükségességét elismerjük is, alig hihető, hogy ez a birtokpolitikát feleslegessé tudná tenni. Napjaink forradalomszerű gazdaságpolitikai eseményeit figyelembe véve semmiesetre sem tanácsos exportra dolgozó iparfejlesztésre törekedni. A dumping-iparhoz hiányoznak nálunk a feltételek, legfőképpen pedig az állam anyagi eszközei, melyre minden iparpolitika támaszkodni szokott, semmivel sem kisebb mértékben, mint bárminő birtokpolitika. Németországban pl., ahol az iparnak hatalmas belső erőforrások állnak rendelkezésére, a szociális kérdést a mezőgazdaság felé való visszatéréssel (városszéli telepítéssel) akarták már az előző kormányok is megoldani, éppen az ipari körök (amelyek a belső telepítési akció kiterjesztését is sürgették) kezdeményezésére, egyrészt az ipari munkapiac tehermentesítése, másrészt a belföldi fogyasztó-terület kiszélesítése érdekében. Nem egyéb ez, mint a belső piac jelentőségének a felismerése, mely a teljes önellátásra törekvő gazdaságpolitikai irány megerősödése következtében méginkább előtérbe nyomult. Nyil-

vánvaló, hogy az iparfejlesztés a mai viszonyok között nálunk csak addig mehet, ameddig a hazai fogyasztás határa terjed. Azontúl legfeljebb dumping iparról lehet szó, amelynek az árát azonban a belföldi fogyasztónak kellene megfizetni. De hol van nálunk a belső piac, amikor a mezei munkásoknak és a törpebirtokosoknak közel 3 millió főnyi tömege szinte mindenemű fogyasztásból teljesen kiesik? Belső vásárlóerőt különösen olyan agrárjellegű országban, mint mi vagyunk, elsősorban a kiskgazdatársadalom jelenti, annak számbeli megerősödése új életerős és önálló elemekkel új lehetőséget nyit az iparfejlesztés számára is. A sorrend tehát nem közömbös. Autarchiás világban kedvezőtlen pénzüpiaci viszonyok mellett, megfelelő belső fogyasztás híján általános iparfejlesztésre gondolni több, mint irrealitás. Csak utalunk arra, hogy az iparfejlesztés fénykorában, a századfordulótól a világháború kitöréséig, vándorolt ki a legtöbb — évenként közel százezer — ember Magyarországból. Ez arra mutat, hogy túlzottak azok a várakozások, melyek az agrárszociális válság megoldását illetőleg az industrializmus fokozottabb kiépítéséhez fűződnek.

Az ipari termelés terén mégis vannak megoldásra váró feladatok. Elsősorban azokra az iparágakra gondolunk, amelyeknek nyersanyagait a mezőgazdaság szolgáltatja. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni a nagy alföldi agrár jellegű városok industrializálásának szükségességére. Az Alföld hatalmas területén ipari gócpontok nincsenek. Úgyszólván az egész Alföld mezőgazdasága kénytelen a fővárosba gravitálni, vagy exportra termelni, mert hiányzanak a közbeeső industriális fogyasztópiacok. A Dunántúl ezen a téren sokkal kedvezőbb helyzetben van. A fejlődésnek tehát éppen a meglévő és leendő alföldi kiskgazdák

termelése érdekében ipusztériális irányt kell adni, a nagyobb alföldi tömörülések felé decentralizálendő mezőgazdasági ipar meghonosításával. Erre nézve bizonyos kezdeményezések már történtek is. Amíg azonban ezeket a nagy agrártömörüléseket nem sikerül megszabadítani a városiasodás útjában álló tanyavilág ballasztjától és a mezőgazdasági proletariátus feleslegétől, mégpedig legcélszerűbben új falvak telepítése és új közigazgatási egységek létesítése révén, addig az alföldi kisüzemek szempontjából annyira fontos helyi fogyasztó gócpontok kialakításának, vagyis a jelenleg Budapesten és környékén összpontosított fogyasztópiacok decentralizálásának problémája is megoldatlan marad.

BIRTOKKATEGÓRIÁK

A földbirtokpolitika irányának kijelöléséhez és eszközeinek megválasztásához szükséges a birtokmegoszlás ismerete. A különböző birtokkategóriák geográfiai elhelyeződése és aránya egy országon belül többnyire hosszú és lassú fejlődés eredménye. Néha évszázadokon keresztül alig történik változás, máskor néhány év alatt gyökeres átalakulás megy végbe a földbirtokviszonyokban. Az átmenet nélküli, gyors és erőszakos beavatkozással véghezvitt reformok éppúgy megrázkódtatással járnak, mint a fokozatos és a földbirtok demokratizálódása felé haladó fejlődés elől való elzárkózás, mely nem számol a földre támaszkodó elemek szociális feszítő erejével. A földbirtokpolitika feladata, hogy megtalálja az egyes birtokkategóriák között azt a leghelyesebb arányt, mely az adott népesedési és közgazdasági viszonyok között az egyensúlyi állapotnak felel meg. Minden birtoknagyság-csoportnak meg van a

maga szerepe és jelentősége. Egyikre sem lehet csak úgy elvből kimondani, hogy káros a termelésre vagy a társadalomra nézve, mert megfelelő viszonyok között mindegyik kedvező hatást gyakorolhat. Más kérdés, hogy a birtokkategóriák elhelyeződése tényleg megfelel-e a termelési és szociális követelményeknek. Ebben a tekintetben a hosszú ideig tartó birtokpolitikai mozdulatlanság, a kisüzem terjeszkedésének megakasztása vagy helytelenül végrehajtott birtokpolitikai akciók olyan eltolódást idézhetnek elő a termelés és a szociális viszonyok vagy mindkettő rovására, hogy közérdekből, még áldozatok árán is, meg kell az államnak kísérelni az egyensúly helyreállítását.

Az ismert terminológia szerint törpe-, kis-, közép- és nagybirtokokat, valamint óriásbirtokokat (latifundium) különböztetünk meg. Sokkal nehezebb ezek nagyságát számszerűleg meghatározni. Ahhoz, hogy valamely birtokot megfelelő csoportba sorolhassunk, nem elegendő tudni a terület holdszámát, mely legfeljebb csak irányadó lehet, hanem sok más tényezőt is figyelembe kell venni. Nagy fogyasztópiac közelsége, kedvező közlekedési viszonyok, a terményértékesítés szervezettsége és erősen munkaintenzív termelés esetén a területnagyság egész más megítélés alá esik, mintha kedvezőtlenebb viszonyokat tételezünk fel. Az általános közgazdasági és piaci viszonyok sokkal inkább kvalifikálják a birtokokat hovatartozandóság szempontjából, mint a holdszám, mely teljesen tájékozatlanul hagy a gazdaság eltartási kapacitását illetőleg is.

Magyarország birtokmegoszlási viszonyairól az 1895. évi gazdaság-statisztikai adatgyűjtés nyújt felvilágosítást. Azóta ilyen részletes összeírás nem történt úgy, hogy a Csonkaország birtokmegoszlására nézve pontos és részletes adatokkal nem is rendelke-

zünk. Tájékoztatásul a Magyar Királyi Statisztikai Hivatalnak a termelés-statisztikai adatgyűjtéssel kapcsolatban rendelkezésre álló és a gazdaságok (üzemek) megoszlására vonatkozó adatai szolgálnak.

Ezek szerint a gazdaságok megoszlása 1930-ban a következő képet mutatta:

Gazdaságok nagysága	Gazdaságok száma	Gazdaságok aránya %-ban	Gazdaságok területének kiterjedése	
			kat. hold	%
1 kat. holdig	551.714	34.5	286.575	1.8
1—2 „	227.391	17.4	427.752	2.7
2—3 „	148.601	9.3	377.776	2.4
3—5 „	164.588	10.3	656.728	4.1
5—10 „	200.341	12.5	1,460.016	9.2
10—20 „	157.061	9.8	2,240.607	14.—
20—50 „	68.570	4.3	2,052.078	12.9
50—100 „	15.130	1.—	1,040.904	6.5
100—200 „	6.274	0.4	872.144	5.5
200—500 „	4.361	0.3	1,364.340	8.6
500—1000 „	1.971	0.1	1,374.932	8.6
1000 és ezen felül	1.644	0.1	3,778.567	23.7
Összesen	1,597.646	100.—	15,932.418	100.—

TÖRPEBIRTOK

Ami ebben a kimutatásban leginkább feltűnő, az a törpegazdaságok aránytalanul nagy száma és az általuk elfoglalt terület elenyészően csekély kiterjedése a többi kategóriához képest. Az összes gazdaságok 71.5%-a (a Dunántúl 74%-a, az Északi dombosvidéken 74.7 %-a, az Alföldön 67.7%) 5 holdnál kisebb, ezek összes területe viszont csak 11%-át foglalja el az ország egész területének. Felmerül az a kérdés, hogy ez a nagymérvű elaprózottság a legkisebb üzemek csoportjában a belső termelési, piaci és szociális viszonyok alakulásával párhuzamos fejlődés eredménye-e, vagy más kedvezőtlen tényezők produk-

tuma. A törpebirtok létjogosultságát termelési vagy szociális jellege adja meg. Nagyvárosok közelében egykét holdas kertgazdaságok vagy hasonló nagyságu nemes szőlő- és gyümölcsstelepek voltaképpen nem tartoznak a törpebirtok kategóriájába, hanem mint önálló gazdaságok ugyanolyan megítélés alá esnek, mint a családi paraszt-üzemek, mert rendszerint egész esztendőben munkát és megélhetést nyújtanak egy családnak. A kisüzemek elaprózódása tehát fejlett közgazdasági és piaci viszonyok között természetes folyamat és megfelel a gazdasági fejlődés törvényének. Hatása termelési és szociális szempontból egyaránt kedvező. Magyarországon azonban csak a főváros környékén és szőlővidékeken találhatunk ilyen önálló életre képes (csupán kiterjedésüknél fogva) törpe-üzemeket, ezek azonban elenyészően csekély részét teszik ki a hazai törpegazdaságoknak. A nagy többség keletkezésénél nem a Thünen-körök törvénye érvényesült, mely szerint az üzem intenzitási foka és ezzel a mezőgazdasági területegység eltartási kapacitása a fogyasztó centrumoktól való távolság arányában csökken. Ezek többnyire a fogyasztópiacoktól távol, kedvezőtlen közlekedési viszonyok között alakult törpegazdaságok, melyek extenzív termelést űznek és fekvésüknél fogva sem igen alkalmasak magasabb munka-intenzív gazdálkodás folytatására.

Keletkezésük különböző okokra vezethető vissza. Mint zsellérbirtokok, a rég-múlt idők maradványai, a nincstelenségből feltörekvő mezőgazdasági munkások szerzeményei, örkösödés folytán szétporladt kisbirtokok darabjai vagy a szociális földbirtokpolitika mesterséges produktumai.

A magyar törpebirtokrendszer kialakulásában ezeknek a tényezőknek a szerepe világosan felismerhető. Pl. Zalában, Mezőkövesd vidékén a népesség

szaporodása következtében pulverizált kisbirtokból keletkezett törpebirtok, az alföldi latifundiumokon telepített zsellér községekben pedig „történelmi eredetű” törpebirtok található, míg a földbirtokreform során kiosztott parcellák az egész országban szétszórtan felkelhetők. Eltekintve a társadalmi felemelkedés első lépcsőfokát jelentő saját szerzeménytől, a törpebirtok eredete egészségtelen viszonyokban gyökerezik. Amellett, hogy örökösödési rendünk a földbirtok korlátlan szétoztását teszi lehetővé, viszont a különféle jogintézmények (hitbizomány, holtkéz) által védett nagybirtok akadályozza a kisbirtok terjeszkedését, csak természetes, hogy a két malomkő között az önálló gazdaságok széttöredezésének és a parasztság elproletarizálódásának kellett bekövetkeznie. Ugyanezek a körülmények állták útját a régi eredetű törpebirtok kiszegedéssé váló kiegészülésének. A háború utáni magyar földbirtokpolitika ugyan erre is törekedett, de alig jutott tovább a célkitűzésnél, mert már a földreform-törvényben kifejeződő kompromisszumos megoldás mellékvágányra juttatta az eredeti elgondolást. A törpebirtokok amúgy is aránytalanul nagy száma hatalmasan megduzzadt anélkül, hogy a nagybirtok aránya és egyes vidékekre nehezedő túlsúlya lényegesen változott volna. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 3.326 községben 410.307 egyén között kiosztott összesen 692.518 kat. holdat, eltekintve az 58.598 kat. hold területen kihalított 259.696 házhelytől. A földbirtokrendezés során 296.188 új törpebirtok keletkezett. A juttatott földek területe 1—2 kat. hold között változott és így az új birtokok a legkisebb törpeüzemek csoportját duzzasztották meg.

Ha a földbirtokreformnak az volt a szociális célkitűzése, hogy minél több nincstelen földművest föld-

höz juttasson, akkor feladatának meg is felelt. Hiszen csupán a mezőgazdasággal foglalkozó földnélküli munkások közül 185.838-an kaptak földet s ezeken kívül a földhöz jutott 59.421 hadirokkant, hadiözvegy, felnőtt hadiárva és arany vagy ezüst vitézségi éremmel kitüntetettek egyrésze is bizonyára agrár-foglalkozásu munkásember volt. Más kérdés, hogy a földosztás ténye valóban szociális nővémelkedést jelentett-e a földhöz juttatottak tömegére nézve. A törpegazdaság önmagában életképtelen üzem. Eltekintve a fentebb már említett és egészen más megítélés alá eső kertgazdaságoktól, szőlő-, illetve gyümölcsstelepektől, a törpebirtok nem alkalmas arra, hogy egy földművelő család megélhetésének főforrása legyen. Különösen nálunk, ahol a kedvezőtlen fekvés (nagy távolság) és az extenzív viszonyok dacára az 5 kat. holdon aluli törpebirtok átlagos területe 1.5 kat. holdat tesz ki. Az ilyen csekély kiterjedésű földdarab nagyon gyenge hátvédet alkot a bérmunkára utalt munkáscsalád fentartásához. Pedig a törpebirtok szociális jelentősége éppen abban rejlik, hogy kiegészítse a munkáscsalád jövedelmét különösen olyan esztendőkbén, amikor kevés a kereset, illetve olyan vidékeken, ahol csekély a bérmunka lehetősége.

Nem közömbös, sem szociális, sem közgazdasági szempontból, hogy milyen gazdálkodás folyik a törpeüzemekben. Annál kevésbbé, mert ezek, 1,748.831 kat. holdat kitevő terjedelme az ország területének 11%-át, a szántóföld területének pedig 14%-át foglalja el. (A törpebirtokok területének túlnyomó része, 77%-a, ugyanis szántóföld, de a többi is, néhány százalék kivételével mezőgazdasági művelés alatt áll.) Ezeken a földeken a mezőgazdasági munkás szükségletének megfelelően túlnyomóan szemtermelés folyik, kapásokat pedig a tengeri s kisebb mértékben

a burgonya képviseli, különböző köztes veteményekkel (tök, bab). A termelés egyoldalúsága talán kevésbé kifogásolható, de annál inkább a gazdálkodás módja és minősége, mely általában a legkezdetlegesebb színvonalon mozog. Ennek több oka van. A törpebirtok csekély átlagterjedelme még a legminimálisabb gazdasági felszerelés kihasználását sem teszi lehetővé és rendszerint egy téhen eltartására sem elegendő. A törpebirtokos munkásember teherbíró képességét meghaladó közszolgáltatások és egyéb terhekből folyó kötelezettségek (adósságok kamata, az O. F. B. földeknél a holdanként 1.5—2 q. búzának megfelelő használati díj, a Faksz-kölcsön után átlag évi 111 P. annuitás), továbbá a közép- és nagyüzemek válsága miatt évről-évre csekélyebb munkaalkalom és alacsonyabb munkabér, a szociális biztosítás hiánya a törpebirtokosok olyan elszegényedését idézte elő, amely megakadályozza a legszükségesebb intruktus beszerzését, de kiváltképen a haszonállattartást olyan törpegazdaságokban is, ahol a birtok terjedelme egyébként azt indokolttá tenné. Ezek a földek megfelelő vetőmag és trágya hiányában sok helyen elérkeztek már a terméketlenség határához és jó, ha terméseredményük a szomszédos földek átlagos hozamának felét eléri. Az Alföldön az észszerűtlenül végrehajtott földbirtokreform eredményeképpen a törpe parcellák nagy távolsága a munkáscsalád lakóhelyétől, — ami miatt gyakori azok bérbeadása, sőt a fekete ugar is, — nem különben a szaktudás hiánya is közrejátszanak abban, hogy ezek a földek rossz megművelésben részesülnek.

Az ilyen törpebirtok nem nyereség nemzetgazdaságunkra nézve, amellet, hogy szociális rendeltetésének sem tud megfelelni. Rendkívül elaprózottsága miatt az örökösödés következményeire még gondolni sem jó. Számbeli túlsúlya erősen megrontja a birtok-

kategóriák összhangját, elosztódása pedig irracionális. Földbirtokpolitikánk legnehezebb feladata a törpebirtok-kérdés megoldása lesz. Ezen a téren a jövő a törpegazdaságok egy részének önálló parasztüzemekké való kiegészítését, ahol pedig erre a feltételek hiányoznak, a törpebirtok szociális jellegének megőrzése mellett a jelenlegi túlcsekély terület megnagyobbítását, az Alföldön a mai célszerűtlen és a földek használatát erősen korlátozó elhelyeződés újrendezését követeli a népesség egészségesebb elosztására is törekvő telepítési politika útján.

KISBIRTOK

A kisbirtok terjedelmének alsó és felső határát talán még nehezebb abszolút számokkal megszabni, mint a többi birtokkategóriáét. Általában nálunk 5—100 hold között fekvő gazdaságokat tekintik kisbirtoknak. Sokkal helyesebb volna, ha számszerű meghatározás helyett a gazdaság eltartási kapacitásából indulnánk ki és kisgazdaságnak tekintenők azt az üzemegységet, amely elegendő egy parasztcsalád eltartására és munkaerejének kihasználására. Terjedelmét az általános közgazdasági viszonyok, az üzem belteljességi foka és a gazdasági konjunktúra is erősen befolyásolja. Tíz évvel ezelőtt, közepes hazai viszonyokat feltételezve, 5—8 kat. hold önálló parasztüzemet alkotott. Ma ennek két-háromszorosa is alig elegendő egy család megélhetésének biztosítására.

Az önálló parasztgazdaság a legegészségesebb üzemtípus, amelyre — megfelelő szervezettség esetén — a legkomplikáltabb és legigényesebb fogyasztás is bátran támaszkodhat. Ma már nincs jelentősége azoknak a vitáknak, amelyek valamikor a kisüzem termelési alsóbbrendűsége körül folytak, éppúgy, mint

annak az aggodalomnak sem, amely különösen régebben, a parasztgazdaságok túlnyomóságától a nagyvárosok ellátását féltette. Közhely lett már abból az igazságból, hogy a független parasztcsalád a legmegbízhatóbb pillére a nemzeti társadalomnak minden időben. Nemcsak a társadalmi osztályok megújulásának kiapadhatatlan forrása és „a nemzet erejének keltető helye”, hanem a közgazdasági élet fejlődésének is legbiztosabb alapja. Minden előrelátó és nem pillanatnyi sikerekre dolgozó földbirtokpolitikának végső célja: az önálló parasztüzemek számának szaporítása és fenmaradásának biztosítása. Ez a törekvés vezérmotívuma volt és az ma is az összes európai államok — sokszor nagyon különböző módszerekkel és eszközökkel dolgozó — földbirtokpolitikájának.

Az önálló családi parasztgazdaság óriási előnye valamennyi birtokcsoporttal szemben az, hogy önmagában is fenn tudja tartani magát. Amíg a törpebirtokos bérmunkából eredő keresetre, a közép- és nagybirtokos pedig idegen munkaerő alkalmazására szorul, addig a parasztgazda családtagjai közreműködésével egyedül is ellátja a gazdálkodás teendőit és biztosítani tudja megélhetését. Ennek a ténynek üzemgazdasági és szociális jelentőségét a mai viszonyok között különösen időszerű hangsúlyozni. Részben ebből következik a családi parasztgazdaság utolérhetetlen ellenállóképessége. Azáltal, hogy szükség esetén igen nagymérvű autarchiára képes, tehát pénzbeli kiadásait a minimumra tudja csökkenteni, egyrészt a család életszínvonalának leszállításával, másrészt a házimunka és a házilag végzett javítások stb. révén üzemi kiadásainak redukálásával, gazdaságát egyensúlyban tartja, mert üzemének sajátos konstrukciója folytán nem kényszerül arra, hogy minden áron jövedelmezőségre törekedjék és így a mezőgazdasági termelés de-

konjunkturája is kevésbé érinti. A pénzgazdálkodásnak a mezőgazdaságban való és az agrártermelés sajátos természetére figyelemmel nem lévő alkalmazása ugyan itt is gyakran nehézségeket idéz elő, azzal, hogy jelentékeny pénzbeli kötelezettségeket támaszt vele szemben, ezeket azonban, különösen a magyar paraszt, majdnem határtalan igénytelenségével, nagyrészt ellensúlyozni tudja.

Ami a termelési szempontokat illeti, a kisbirtok szinte teljesen egyenrangú a felsőbb birtoktípusokkal. A tőlünk nyugatra eső országokban, amelyek fejlett és gazdaságilag erősen organizált kisüzemi rendszerrel rendelkeznek, nem is tesznek különbséget ebben a tekintetben kis- és közép- vagy nagyüzem között. Nálunk, ahol a kigazdátársadalom kezdetlegesebb viszonyok között gazdálkodik, a mezőgazdasági szakoktatás demokratikus kiépítése hiányzik és a kisbirtok gazdasági szervezettsége is egészen embrionális állapotban van, a kisüzem általában gyengébb eredményt mutat fel a termés mennyiségét és minőségét illetőleg egyaránt. Szigoruan üzemi szempontokból véve, az épületek és munkagépek kihasználása ugyan kevésbé tökéletes, mint a nagyobb üzemekben, ezt a hátrányt azonban ellensúlyozza a munkaerőnek a közvetlen érdekeltségéből eredő nagyobb megbízhatósága és magasabb hatásfoka. Különben a gépeknek nem nagy jelentősége van a mezőgazdaságban, annál kevésbé, mert a termelés iránya szükségszerűen a munkaterjes gazdálkodás felé halad. Nem lehet közömbös az sem, hogy immár az egész világra kiterjedő nacionalizmus gazdasági politikája elsősorban a nagyüzemek főterményei: a gabona és vágóállatszükséglet terén törekszik önellátásra. A magyar Külkereskedelmi Hivatal legutóbbi kimutatása ezek csoportjában az export nagymérvű visszaeséséről szá-

mol be, míg a kisüzem sajátos termelvényei: a gyümölcs, zöldségfélék és az aprójószágok nemcsak megtartották eddigi piacaikat, hanem újakat is szereztek és kivitelük mennyiségben emelkedett. A további fejlődésre reményt nyújt a nagy tömegek táplálkozásának egyre szembetűnőbb megváltoztatása, mely szintén a kisgazdaság produktumainak kedvez.

Közgazdasági szempontból a kisbirtokos társadalom hatalmas belső fogyasztóerőt képvisel, mely az ipar fejlődésének legbiztosabb alapja. Fejlett kisbirtokrendszer fokozott szükségletet támaszt más termelési ágak tevékenysége s a különböző köz- és magánjellegű funkcionáriusok szolgálatai iránt, ennél fogva a kisüzemek számának szaporítása új munkalehetőségeket is teremt.

Magyarország, bár elég jelentékeny kisbirtokos osztállyal rendelkezik, ez az ország agrárjellegét, a földbirtokosok számát és a művelés alatt álló területet tekintve, mégis messze mögötte marad a kívánalmaknak. Az 5—100 holdig terjedő gazdaságok, tehát az úgynevezett parasztüzemek számaránya 27.6 százalékot tesz ki, melyek az ország területének 42.6 százalékát, a szántóföld-területnek pedig 53.6%-át foglalják el. A régi Magyarország területén kedvezőbb volt a kisgazdaságok részesedése, mennyiben az összes gazdaságok 45.4%-a, a szántóterületnek pedig 55%-a esett erre a kategóriára. Még a birtokreform előtti Csonkamagyarországon is 40.05% volt a kisbirtok számaránya, de a szántóterületnek csak 49.88%-át foglalta el. Legerősebben az Alföldön van képviselve, — elterjedtsége főleg a tanyarendszernek köszönhető, — amennyiben ott a gazdaságok számának 31.3%-a kisüzem, szántóföldi aránya pedig 57%. A másik két ország részben kb. egvforma elterjedtségnek örvend, mégpedig a Dunántúlon

25.3%, illetve 50%-ot, az Északi Dombosvidéken pedig 24.2%, illetve 50.5%-ot tesz ki a kisgazdaságok részesedése az összes üzemekre és a szántóterületre vonatkoztatva. A kisgazdaságok átlagos területnagysága ma 15.4 holdra rúg. A magyar földbirtokpolitika legfontosabb feladata az önálló családi parasztgazdaságok számának további szaporítása elsősorban a proletár sorhoz közel álló s már a törpebirtokkal határos kisgazdaságok területének kiegészítése útján.

KÖZÉPBIRTOK

Jelentőségét kevésbé termelési és szociális érdekek, mint inkább társadalompolitikai szempontok indokolják. A középbirtok, mint termelő üzem idegen munkaerő alkalmazására szorul; a birtokos közreműködése legfeljebb az irányítás és üzemvezetés teendőinek ellátására korlátozódik. A középbirtok nem rendelkezik tehát a kisüzem autarchiájával, mert piacra termel és mindent a piacon vásárol, mint a nagybirtok, de már a termelési technikában, a termények értékesítésében és rendszerint tőkeerőben sem képes ezt megközelíteni és ugyanazt az üzemi hatásfokot kifejteni.

Mégis a középbirtok fontos szerepre hivatott, különösen olyan ország birtokrendszerében, ahol a középbirtoknak történelmi tradíciói vannak. Eltekintve attól, hogy sok kiváló gazdát ad az országnak, akik gyakran pionirjai a mezőgazdasági termelés fejlesztésének, a középbirtokos osztályra, mint az agrár társadalom művelt vezetőrétegére, fontos társadalompolitikai feladatok is hárulnak. Nem a régi patriarkális kapcsolatokra gondolunk, mert azoknak gyökerei, sajnos, legtöbb vidéken már régen elhaltak a magyar falu

társadalmának évtizedeken át rosszul gondozott és elparlagiasodott talajában. Pedig a múlt század végén megindult agrármozgalom egyik főtörekvése volt, hogy megmentse a középbirtokot és vele együtt a középbirtokost is a nép számára. Az erre irányuló sok igyekezet azonban hiábavalónak bizonyult, egyrészt azért, mert ez a probléma idegen volt a liberalizmustól átítatott közvélemény előtt, de másrészt a középbirtokos osztály közönye és tévedései miatt sem vezethetett eredményre. Így a magyar birtokos középosztály néhány évtized alatt teljesen kiesett természetes szerepéből, amely számára a falusi nép vezetését, érdekeinek gondozását és intézményeinek megteremtését jelölte ki.

A történelmi középbirtok ma nagyon vékony réteget alkot. Minden kísérlet meddő volna régi birtokállományának visszaszerzésére. Ahol a középbirtok maradványai még a történelmi családok kezén vannak és az abszентizmus vagy a pártpolitika a néppel való kapcsolat utolsó szálaít is el nem tépte, ott társadalmi feladatatait betöltheti, mint ahogy erre elszórtan példát is találhatunk. Az alsóbb rétegekből felemelkedett középbirtokos ritkán pótolja a régít, ahhoz rendszerint túlságosan nagy az önzése és csekély a tekintélye. Mégis egyrészt a szelektálódásnak itt megvan a lehetősége, másrészt egy céltudatos és nem csupán a föld szétosztására, hanem a társadalmi kérdések megoldására is törekvő földbirtokpolitikának módjában lehet új, szociális gondolattól telített és szakképzettségénél fogva is arra hivatott elemeket középbirtokokon meggyökereztetni. Ezek ugyan nem rendelkeznének, legalább kezdetben, a történelmi középbirtokos tekintélyével és függetlenségével, de kellő kiválasztás mellett talán mentesek volnának annak hibáitól is.

Magyarország összes gazdaságainak 0.8%-át ki-

tevő középirtok az összes terület 22.7%-át foglalja el. Legerősebben az Északi Dombosvidéken van képviselve, 0.10%-al, illetőleg 22.7% területi részese-déssel. Dunántúlon a leggyengébb a középirtok elterjedése, mind számbelileg (0.6%), mind területileg (19%), míg az Alföld (0.9, illetve 22%-al) a közép-en áll. A 100—1000 holdig terjedő középirtok átlag-területe 270 kat. hold. Ez országrészként különböz: legnagyobb a Dunántúl 315 kat. hold, míg az Északi-Felvidéken 309 kat. hold, legkisebb az Alföldön, ahol 258 kat. holdat tesz ki.

NAGYBIRTOK

A nagyirtok szerepét termelési szempontból és a szociális viszonyokra gyakorolt hatásából kell megítélni.

Sokáig tartotta magát az a felfogás, hogy a nagyüzem magasabbrendű termelési mechanizmus, mely többet és jobbat tud produkálni, mint a kisebb gazdaságtípusok. Ez a nézet a nagyüzem némely kétségtelen előnyére (épületek, munkagépek és igaerő tökéletesebb kihasználására, egyöntetű termények nagybani értékesítésére, nagyobb tőkeerőre stb.) támaszkodott. Az orthodox szocialisták is a Marx-féle iparkoncentrációs elmélet analógiája alapján hasonló érvekkel bizonyították a nagyüzem fensőbbiségét és vonták le ebből azóta többszörösen revidiált és gyakorlatban is megbukott következtetéseiket a mezőgazdaság fejlődését illetőleg. Ez a feltevés az idők során önmagától is megdőlt, mert minden theóriára rácafoltt az élet azzal, hogy a kisczdaságok száma a nagyirtok rovására szaporodott olyan időkben is, amikor a földirtokpolitika egyetlen lépést sem tett a irtokarányok erőszakos megváltoztatása felé. Ez a folya-

mat nálunk is végbement, bár lassan és gyakran rendszertelenül, annak elenére, hogy a nagyüzemek egy része korlátolt forgalmu birtok volt, másik részén pedig olyan tőkeerős kezek gazdálkodtak, melyek mögött nem csupán agrár eredetű vagyron állott. Ez utóbbiaknak lukrativ alapokra fektetett, erősen belterjes üzemei természetesen nagymértékben hozzájárultak a nagybirtok kedvezőbb terméseredményeihez is.

A nagybirtok hátránya, ami különben elporlásának is egyik oka, a dekonjunkturával szemben csekély ellenállóképességében rejlik. Azáltal, hogy 100 százalékig a piacra van utalva az üzemi szükségletek és az emberi munkaerő beszerzése, valamint a termények értékesítése terén, rabja a konjunkturális viszonyoknak és prosperitása, sőt fennmaradása is teljesen a jövedelmezőségtől függ. A nagyüzem a jövedelmezőséggel áll vagy bukik. Alkalmazkodóképessége is csekély és, ha csak jelentékeny mobil tőke nem áll mögötte, termelését sem tudja könnyen, a piaci viszonyoknak megfelelően átalakítani, nem is szólva arról, hogy az ilyesmi, különösen, ha gyorsan történik, jelentékeny kockázattal is jár. A nagyüzem nem tud berendezkedni sok munkáskezet foglalkoztató és a munkaerő közvetlen érdekelttségét is igénylő termelési ágak beállítására s így nem képes lépést tartani éppen napjainkban azokkal a világgazdaságban és a fogyasztópiacok igényeiben beállott változásokkal, amelyekről a kisbirtok fejezete alatt már szólottunk.

A válság óriási erőfeszítésre kényszeríti a nagyüzemet, amiből elkerülhetetlen szociális visszahatások származhatnak. Ha a krízis a pénzpiacra is kiterjed, tehát új termelési ágak beállítása, illetőleg az intenzitás fokozása csak túlnagy kockázattal vagy még így sem lehetséges, akkor nincs más alternatíva, mint a

belterjesség csökkentése, az üzemi kiadások apasztása érdekében. Leghamarabb sor kerül a mezőgazdasági munkabérekre, különösen olyan országokban, ahol az agrár munkásság szervezetlensége miatt ellentállással nem kell számolni. Ez egyrészt munkanélküliségre vezet, másrészt a mezőgazdasági munkásság életszínvonalának hanyatlását idézi elő, amiből súlyos szociális fejlemények származhatnak. Az ilyesmi azzal a veszedelemmel is jár, hogy erősen felfokozza a földnélküli tömegekben a föld után való vágyat, ami azután a nagybirtok ellen politikai agitációra és radikális földbirtokreformok követelésére ad tápot.

Különbséget kell tenni a nagybirtokkal kapcsolatos mezőgazdasági szociális kérdés lényegét illetőleg agrár kiviteli és behozatali államok között. Eltekintve a népesedési problémától, ott ahol a mezőgazdasági termelés vámokkal védhető, könnyebb a nagybirtokrendszer fentartása, mert a védelemben részesülő mezőgazdasági termelés jelentékeny szociális terheket is elbír. Ezzel szemben agrárállamban, mely a világpiac áralakulásának és a fogyasztó országok kénye-kedvének van kiszolgáltatva, az idegen munkaerőt foglalkoztató mezőgazdasági üzemekre a társadalmi biztosítás igen súlyos terhet jelenthet, annál inkább, minél nagyobbak, illetőleg minél több munkást alkalmaznak. Ez a helyzet Magyarországon is, amely ezen a téren különösen nagyon elmaradott. Már pedig az ipari munkásság sokoldalú társadalmi biztosítása és egyébként is védettebb helyzete mellett a mezőgazdasági proletáriátus teljes magárahagyottsága nemcsak szociális igazságtalanság, hanem olyan feszültség forrása is, amelyet veszély nélkül sokáig fentartani nem lehet. A nagybirtok tehát előbb-utóbb nem térhet ki ezen terhek viselése alól és kérdés, hogyan fog azokkal megbírkózni.

A nagyüzem fontos közgazdasági funkciójának sokáig a városi lakosság élelmiszerrel való ellátását tekintették. Ma már azonban, amikor bebizonyosodott, hogy a piacra kerülő gabonafélék több, mint kétharmadát, nálunk is a kisbirtok állítja elő, nem is szólva a gyümölcs, baromfi, zöldség és más olyan terményről, melyek a kisüzem jellegzetes produktumai, a városok ellátásának biztosítása kizárólag organizációs kérdéssé vált. Ellenben a nagybirtok-rendszerrel szemben közgazdasági szempontból sokkal inkább támasztható az az aggodalom, hogy a munkáskezek csökkentésére és a munkabérek leszállítására irányuló törekvése széles néprétegek életszínvonalát szállítja alá, ami szükségképpen a fogyasztás depressziójára s ezzel kapcsolatban az ipar és kereskedelem pangására vezethet. Erre nézve gyakorlati példaként nem kell külföldre menni vagy a távoli multba kalandozni.

Nyilvánvaló, hogy ezek a hátrányok annál nagyobb mértékben jelentkeznek, minél erősebben van a nagyüzem valamely ország birtokrendszerében képviselve, illetőleg minél nyomasztóbb annak túlsúlya, — helyi megoszlásban is — a többi birtokkategóriára. Hazánkban az 1000 kat. holdon felüli kiterjedésű gazdaságok arányszáma 0.1%. Ezek az ország területének 23.7%-át, a szántó földterületnek azonban csak 14.8%-át foglalják el, mert a nagyüzemek területének csak 36%-a szántó, (Figyelembeveendő, hogy ezek nem birtok-, hanem gazdaságstatisztikai adatok, vagyis nem egyesek tulajdonában lévő (összes) földbirtokra, hanem községenként összeírt üzemekre vonatkoznak. Így tehát azok a birtoktestek, melyek egy községen belül 1000 holdnál kisebbek, természetesen nem tekintetnek nagyüzemnek, bár sok közülük olyan egyének tulajdona, akiknek a földbirtok-

toka meghaladja az 1000 holdat. Az egyes nagybirtokosoknak egy-egy vármegyén belül eső birtokait összesítve véve figyelembe, a nagybirtok országos aránya 30.3%-ot tesz ki, ami már jobban megközelíti a valóságot.) Feltűnő, hogy a nagybirtok kategóriájában az 5000 kat. holdon felüli latifundiumok területe 29%-ot tesz ki és átlagos területük 9700 kat. holdra rúg. A 10.000 holdon felüli mammut-birtokok átlagos területe pedig 24.100 kat. hold. A szélsőségek itt már nagyon nyomasztóak; 82 birtokos rendelkezik 10—50.000 kat. hold, 12 birtokos 50—100.000 kat. hold és 1 birtokos 20.000 kat. hold területtel. A nagybirtok elhelyeződése vidékenként nagyon különböző, ami az aránytalanságokat még kirívóbbá teszi. Legerősebben a Dunántúlon van képviselve, ahol a nagy üzemek a terület 28.3%-át foglalják el, míg az Alföldön 19.7, az Északi Dombosvidéken pedig 23.9 százalékot tesznek ki. Egyes törvényhatóságok különösen kitűnnek a nagybirtok erős részesedésével. Így Fejérvármegyében az 1925-i adatok szerint a nagybirtok aránya 48.8, Somogyban 43, Komáromban, Esztergomban 40.2, Veszprémben 38.2, Sopronban 30.1 százalékkal, míg az Alföldön Hajdumegye 37.9, Csongrád 33.7, Bihar 29.9, Szabolcs és Ung 29%-al, az Északi Felvidéken pedig Zemplénmegye 35.8%-al excellált. A földbirtokreform ugyan némileg szelídített ezeken az arányokon, a nagybirtok nyomasztó túlsúlyát azonban nem tudta enyhíteni.

Ezen a helyen kell megemlékeznünk a nagybirtoknak arról a különleges típusáról, amelyik saját területére kiterjedőleg közigazgatási autonómiát gyakorol. Ezek alkotják az úgynevezett eszmei községeket, amelyekről nem lehet elvitatni a feudális színezetet. Ezek a községek már fenállottak, mielőtt ott a falusi településnek csak a kezdetei is mutatkoztak volna, sőt